

ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОНЯТТЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ПРАВОЗНАВСТВА

Подано комплексну характеристику «журналістського розслідування» правопорушень загалом та злочинів зокрема, матеріали якого публікуються у ЗМІ, у тому числі в Інтернет-виданнях. Автор аналізує діяльність з поширення специфічної інформації, що є актуальною у сфері розбудови правової держави, на стику таких наук, як журналістика, криміналістика і кримінальне процесуальне право, запропонувавши при цьому власне визначення поняття «журналістське розслідування».

Ключові слова: журналіст, ЗМІ, етика, інформація, права та інтереси людини, розслідування.

Поняття «журналістське розслідування» різних подій суспільного життя у більшості країн світу давно стало самостійним жанром журналістики. Незважаючи на те, що це поняття ніяким чином не визначено у нормативно-правових актах, воно увійшло в обіг не тільки засобів масової інформації, а й у суспільну свідомість та діяльність органів боротьби з правопорушеннями, стало предметом дискусій і критики у середовищі різних верств населення, правників, політиків, можновладців.

Активний розвиток «слідчої журналістики» у нашій країні являє собою, в першу чергу, захисну реакцію суспільства на негативні явища у всіх сферах соціально-економічного життя країни. Необхідність висвітлити, винести на розсуд громадськості всі приховані протиправні дії високопоставлених посадових осіб, випадки негідної діяльності керівників органів державної влади різних рівнів, негативні сторони становлення в країні ринкової економіки, зухвалу протиправну поведінку окремих членів суспільства тощо – стало основою мотивації діяльності ЗМІ у задоволенні інформаційних потреб суспільства у цій сфері. З розвитком жанру «журналістського розслідування» чітко окреслилося коло тем, до яких прикута увага як окремих «журналістів-слідчих», так і ЗМІ в цілому. Такими темами, насамперед, є: злочинність у всіх її проявах, корупційні діяння можновладців, незаконна приватизація державного і суспільного майна, окремі так звані «темні сторінки» нашої історії і сьогодення.

Останнє десятиліття ХХ століття і початок ХХІ значно змінили підходи сучасних ЗМІ до жанру журналістського розслідування, яке стало, так би мовити, «вищим пілотажем» журналістики. Аналіз діяльності ЗМІ у цьому напрям-

ку доводить, що іноді методи журналістського розслідування викликають непередбачувану реакцію з боку суспільства, а їх застосування обертається проти самих працівників засобів масової інформації у вигляді психологічного тиску і, навіть, терору. Проведення «журналістського розслідування», на наш погляд, не може бути підставою й виправданням для вчинення протиправних дій самим журналістом. Слід визнати, що не кожен журналіст здатний якісно й ефективно провести «розслідування» вчиненого злочину, про який йому стало відомо. Для цього потрібен значний час, життєвий і професійний досвід, цілеспрямованість і працелюбство. До того ж, певною мірою інтелектуальна сміливість і мужність, оскільки засновники і власники ЗМІ часто або «не хочуть», або бояться друкувати матеріали таких розслідувань, що, як правило, «зачіпають» інтереси «сильних світу цього».

Здійснюючи розслідування, журналістам важливо не забувати, що з усіх принципів журналістики насамперед гуманізм, правдивість і об'єктивність є базовими для етичних норм – регуляторів поведінки журналіста в соціальному середовищі. Головна вимога до них: писати тільки правду, не допускати неточностей і помилок під час дослідження та «розслідування» подій, ситуацій, конфліктів, явищ, – використовуючи при цьому дозволені суспільною мораллю і чинним законодавством методи і засоби отримання та поширення інформації. Порушення журналістами цих вимог веде не тільки до втрати професійної репутації, а й до можливої моральної та юридичної відповідальності.

З цією метою ЗМІ та їх об'єднання ухвалюють документи, що визначають основні принципи журналістської етики. Підтвердженням цього є «Декларація принципів поведінки журна-

лістів», прийнята на II Всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів у французькому місті Бордо у 1954 році, зі змінами, внесеними на XVIII Всесвітньому конгресі МФЖ у місті Гельсінкі в 1986 році. Крім того, національні журналістські організації розробляють власні «Кодекси честі» та інші подібні документи, що визначають етичні норми журналістської роботи.

Журналістське розслідування відрізняється від того, яке здійснюють спеціальні слідчі органи держави, і працівники ЗМІ повинні це розуміти. Зважаючи на те, що задля успішної «слідчої діяльності» підручники та навчальні посібники з методики журналістської діяльності рекомендують журналістам-початківцям вивчити основи криміналістики та активно використовувати методи оперативно-розшукової діяльності, не варто дивуватися поінформованості журналіста в навичках професійної слідчої діяльності. Однак знання сучасних технічних криміналістичних засобів, а також методів і умов їх застосування не означає, що журналіст одержує права й можливості слідчого.

Слід зауважити, що мета журналістського розслідування – насамперед привернути увагу аудиторії до описуваного явища або героя публікації, змусити читача, слухача або глядача замислитися над тим, що трапилося. Але не завжди журналісти-слідчі дотримуються цього принципу. Іноді зі сторінок газет, Інтернет-видань або телепрограм у матеріалах, що стосуються «кримінальної справи», яка перебуває у провадженні органів досудового слідства, заздалегідь проголошується «обвинувальний вирок» героям репортажу, а часто – також і працівникам правоохоронних чи судових органів.

Метою ж діяльності слідчого є викриття злочинця встановленими законом методами і засобами та передача матеріалів кримінальної справи до суду, де має відбутися ухвалення остаточного рішення: «винен» чи «не винен» і яке покарання має понести винувата особа за вчинений нею злочин.

Водночас, слід підкреслити, що право на інформацію, закріплене у законодавстві, журналісти часто розуміють буквально, без будь-яких винятків. Унаслідок такого підходу у ЗМІ публікують різну інформацію про: обставини вчинення злочину; осіб, підозрюваних у його вчиненні; предмети і знаряддя злочину, – що супроводжується при цьому суб'єктивними висновками й думкою журналіста про «некомпетентність» правоохоронних органів. Усе це шкодить офіційному слідству, завдає моральної шкоди учасникам подій і часто-густо призводить до небажаного й протиправного «витоку інформації». У такому разі злочинцям вдається знищити сліди

злочину, приховати майно, ухилитися від слідства й суду, підготувати оманні докази своєї невинуватості. В результаті «кримінальні справи» на стадії досудового слідства закривають або зупиняють у зв'язку з невстановленням особи, що скоїла злочин. Саме у такий спосіб злочинці використовують помилкове почуття справедливості деяких журналістів.

Існують випадки, коли журналісти ставлять свій підпис під текстом репортажу про журналістське розслідування, проведеного насправді правоохоронними органами. На такі дії їх може штовхати жадоба «слави», «престижність слідчої журналістської діяльності», помилкове почуття громадянської мужності тощо. Крім того, що при цьому журналіст порушує моральні вимоги, підписуючи матеріал, зібраний іншими, він певною мірою стає «іграшкою» в руках тих, хто використовує його, щоб озвучити інформацію, яка викриває діяльність опонентів чи конкурентів у бізнесі, політиці тощо. У такій ситуації для журналіста існує небезпека стати учасником негідної гри з невідомими, як правило, негативними наслідками для всіх її учасників і суспільних інтересів.

Як зазначалося вище, журналіст, що працює в жанрі розслідування злочинів та інших криміногенних подій, повинен розуміти, що не можна вводити в оману читача, слухача або глядача, пропонуючи їм свідомо неправдивий і необ'єктивний матеріал. Необ'єктивність та недостовірність змісту публікації є одним з основних ознак неповаги журналіста до своєї аудиторії. Не випадково вимога достовірності інформації є однією з найважливіших у багатьох «кодексах етики журналістів». Таким чином, можна провести аналогію між вимогами ст. 22 КПК України щодо всебічності і повноти досудового слідства й таких самих вимог щодо діяльності журналіста, особливо до матеріалів журналістського розслідування.

Слід зазначити, що на сторінках сучасної преси з'являється досить багато публікацій, що лише зовні нагадують результати журналістських розслідувань, а насправді є результатом навмисного надання зацікавленими особами необхідних відомостей з метою «звести особисті рахунки». Журналісти беруть «у роботу» таку інформацію або з матеріальної зацікавленості, або за професійною та життєвою недосвідченістю. Такі дії можуть лише дискредитувати професію журналіста-слідчого.

Підкреслимо, що попри зниження довіри населення до засобів масової інформації, вони мають величезний вплив на свою аудиторію і дійсно є «четвертою» (якщо не «першою – суспільно авторитетною») владою у державі. Саме тому ті, хто хоче створити потрібну суспіль-

ну думку, вплинути на дії певних посадових осіб (у тому числі й слідчих, прокурорів, суддів), звертаються по допомогу до засобів масової інформації.

Водночас, відсутність у нашій державі наукової бази методів журналістського розслідування, законодавчого його врегулювання, що мало б відповідати реальним вимогам часу, самообмежувальних норм етики журналіста дає стимул для зловживань службовим становищем представниками журналістського корпусу і можливість використання засобів масової інформації відповідно до злочинних інтересів.

Аналіз спеціальних літературних джерел, що присвячені журналістиці та діяльності ЗМІ, а також проведені соціологічні дослідження у галузі журналістського розслідування дають змогу сформулювати висновки та пропозиції щодо поняття «журналістське розслідування» та його ролі у діяльності органів досудового слідства.

По-перше, слід зауважити, що 80 % опитаних журналістів і працівників правоохоронних та судових органів стверджують, що опубліковані у ЗМІ матеріали за своїм змістом слід поділяти на дві категорії: 1) матеріали журналістського розслідування криміногенних подій, у тому числі вчинених і не розкритих на момент публікації злочинів; 2) журналістських репортажів (інформаційних повідомлень) з «місця події» або з зали судових засідань тощо. З числа проаналізованих нами опублікованих у ЗМІ матеріалів 25 % становлять матеріали першої групи і 75 % – матеріали другої групи.

По-друге, досліджуючи роль ЗМІ у діяльності органів досудового слідства, слід констатувати той факт, що ні ЗМІ, ні так звані правоохоронні органи, у тому числі органи прокуратури, не ведуть статистичного обліку порушених проваджень у кримінальних справах за матеріалами журналістських розслідувань та спеціально не аналізують вплив цих матеріалів на діяльність з розслідування конкретних злочинів, а також на профілактику злочинної та іншої неправомірної діяльності окремих представників нашого суспільства. Більше того, значна частина правоохоронців (55 %) вважають таку діяльність ЗМІ непрофесійною і такою, що завдає значної шкоди державним і суспільним інтересам, маючи для цього висновку безумовно певні підстави, про які було зазначено вище. І навпаки, майже 85 % журналістів вважають свою діяльність вельми корисною і необхідною з погляду захисту законних прав і інтересів конкретної людини чи колективу, одночасно погоджуючись з фактами низького рівня професіоналізму своїх колег і порушення норм професійної журналістської, а іноді й загальнолюдської етики.

По-третє, незважаючи на те, що сьогодні всі регіональні (обласні) управління правоохоронних органів, в яких функціонують слідчі підрозділи, мають у своєму складі прес-служби або служби по зв'язках з громадськістю та ЗМІ, співпраця цих структур з журналістами-слідчими залишається вкрай незадовільною і неефективною. Не проводяться методичні семінари, «круглі столи», курси підвищення кваліфікації з проблем журналістського розслідування правопорушень та з питань взаємодії ЗМІ і слідчих, оперативних працівників у сфері боротьби зі злочинністю, не аналізуються відповідні публікації у ЗМІ та реакція правоохоронців на ці публікації.

Поділяючи думки практичних працівників – юристів і журналістів – щодо існування двох груп інформаційних матеріалів правового змісту, що публікуються у ЗМІ: а) журналістських репортажів і б) матеріалів журналістських розслідувань, пропонуємо таке визначення. *Під журналістським розслідуванням слід розуміти професійну діяльність журналіста (кореспондента), який за дорученням ЗМІ або з власної ініціативи здійснює методами і засобами, дозволеними чинним законодавством України і нормами професійної журналістської етики, збір інформації щодо конкретної події (умов, обставин, учасників і свідків) протиправної поведінки окремих осіб для своєчасного і добросовісного інформування суспільства та надання інформаційної допомоги органам досудового слідства у розслідуванні такої події з метою публічного захисту конституційних прав та інтересів людини і громадянина.*

З метою підвищення рівня професійної підготовки журналістів ЗМІ, які проводять журналістські розслідування, можна запропонувати типовий тематичний план навчальної дисципліни «Основні засади журналістського розслідування правопорушень», що має викладатися на курсах підготовки та підвищення кваліфікації журналістів із залученням до її викладання викладачів-правознавців.

Ще однією пропозицією є нагальна доцільність і необхідність правового врегулювання журналістського розслідування шляхом внесення до процесуальних кодексів, в першу чергу кримінально-процесуального, норми, яка б забезпечувала обов'язкове реагування органів досудового слідства на матеріали журналістського розслідування. Водночас потребує правової деталізації юридична відповідальність журналістів і ЗМІ за «зловживання свободою слова» з метою захисту прав та інтересів людини, громадянина і суспільства на отримання і поширення інформації.

1. Правовые и этические нормы в журналистике / сост. Е. П. Прохоров, Г. М. Пшеничный, В. М. Хруль. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 222 с.
2. Тертычный А. А. Расследовательская журналистика / А. А. Тертычный. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 384 с.
3. Тюменцев А. Н. Использование средств массовой информации при расследовании и профилактике преступлений / А. Н. Тюменцев. – Волгоград, 2002. – 76 с.

V. Sushchenko

JOURNALISTIC INVESTIGATIONS OF OFFENCES: GENERAL CHARACTERISTICS AND THE CONCEPT IN TERMS OF JURISPRUDENCE

The article is devoted to the general comprehensive characteristics of the “journalistic investigations”, namely, reports dealing with the issues of committing offences and, particularly, crimes, which are published in the mass media, including online editions. The author analyzes the practice of dissemination of specific kind of information, which is relevant in the process of development of the rule of law, on a joint of sciences such as: journalism, criminology and the criminal procedure law, – at the same time offering their own definition of the concept “journalistic investigation”.

Keywords: journalist, mass media, information, investigations.

УДК 340.134 (477)

Матвєєва Ю. І.

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: ІСТОРИЧНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ

У статті проаналізовано давньогрецьке та римське розуміння правової визначеності закону, а також розглянуто сучасні підходи до цього поняття.

Ключові слова: принцип правової визначеності, визначеність закону, короткострокова та довгострокова визначеність закону.

Право, як будь-яке інше соціальне явище, у своєму розвитку проходило кілька етапів. Починаючи від стародавнього архаїчного права, яке не мало письмової текстуально-правової форми та розвиненої системи джерел, до цивілізованого права, яке з виникненням держави набуває ознак формальної визначеності та характеризується появою нових текстуальних джерел, в першу чергу законів, право поступово наближається до сучасного розуміння. Безумовно, поява текстуальних правових джерел є прогресивним фактором правогенезу. За допомогою писаних правил регулювання суспільних відносин набувало ознак стабільності. А стабільність правового регулювання породжує таке поняття, як правова визначеність.

Якщо звернутись до історичних витоків цього поняття, то дослідники визначають грецьку та римську концепції правової визначеності. Грецька концепція базувалась на ідеї визначеності закону. У Греції законотворчістю займалися народні законодавчі збори, і загальні правила, сформульовані у письмовому вигляді такими зборами, протиставлялись свавільним указам тиранів. Однак у другій половині V–IV ст. до н. е. грекам, особливо афінянам, довелося зіткнутись із серйозними проблемами такої законотворчості, в результаті якої всі закони були «визначеними» (тобто чітко сформульованими і записаними), але ніхто не був упевнений у тому, що будь-який закон, який діє сьогодні, не втратить силу завтра через прийняття наступного закону [1, с. 97].